

УДК 811.161.3'373.44

Аляксандр Васільевіч Макарэвічканд. філал. навук, дац., дактарант каф. беларускага мовазнаўства
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта**Aliaksandr Makarevich**Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Doctoral Student of the Belarusian Linguistics Department of Belarusian State University
e-mail: alyksandrmakarevich@yandex.by**ФАНЕТЫЧНАЯ, МАРФАЛАГІЧНАЯ І СЕМАНТЫЧНАЯ АДАПТАЦЫЯ
САСТАРЭЛЫХ ГЕРМАНІЗМАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ**

Вылучаны асаблівасці фанетычнай, марфалагічнай і семантычнай адаптацыі састарэлых германізмаў у сучаснай беларускай мове. Састарэлыя запазычаны прыстасаваліся да фанетычнай сістэмы сучаснай беларускай мовы. Род нямецкіх назоўнікаў вызначаецца згодна з нормамі сучаснай беларускай мовы. Сярод састарэлых назоўнікаў германскага паходжання самымі прадуктыўнымі назоўнікамі, якія захоўваюць свой род, з'яўляюцца назоўнікі мужчынскага роду. Паводле семантычнай адаптацыі ў беларускай мове сярод састарэлых германізмаў выдзяляюцца: 1) назвы, лексічнае значэнне якіх цалкам (ці амаль) супадае са значэннем іх этымонаў; 2) назвы, значэнне якіх часткова супадае з іх прататыпамі; 3) назвы, лексічнае значэнне якіх у мове-донары і ў мове-прымальніцы не супадае. Адною з характэрных рыс семантычнай адаптацыі састарэлых слоў германскага паходжання з'яўляецца апелятывацыя.

Ключавыя словы: састарэлая лексіка, архаізм, гістарызм, германізм, фанетычная, марфалагічная і семантычная адаптацыя, апелятывацыя, семантыка.

***Phonetic, Morphological and Semantic Adaptation of Obsolete Germanisms
in the Modern Belarusian Language***

The article highlights the features of phonetic, morphological and semantic adaptation of obsolete Germanisms in the modern Belarusian language. Obsolete borrowings were adapted to the phonetic system of the modern Belarusian language. The gender of German nouns is determined according to the norms of the modern Belarusian language. Among the obsolete nouns of Germanic origin, the most productive nouns retaining their gender are masculine nouns. According to the semantic adaptation in the Belarusian language, among the obsolete Germanisms, the following groups are distinguished: 1) names, the lexical meaning of which completely (or almost) coincides with the meaning of their etymons; 2) names, the meaning of which partially coincides with their prototypes; 3) names, the lexical meaning of which in the donor-language and in the recipient language does not match. One of the characteristic features of the semantic adaptation of obsolete words of Germanic origin is appellation.

Key words: obsolete vocabulary, archaism, historicism, Germanism, phonetic, morphological and semantic adaptation, appellation, semantics.

Уводзіны

Сярод запазычанняў у лексічным саставе сучаснай беларускай мовы значную частку складаюць германізмы. На думку А. Булькі, германізм (ад лац. *Germanus* – немец) – слова або выраз, запазычаны з германскіх моў, пераважна з нямецкай [1, с. 349]. Адзначым, што ў пачатку ХХ ст. у беларускай мове гэты тэрмін меў форму жаночага роду – германізма [2, с. 252], але паступова стаў назоўнікам мужчынскага роду.

У беларускай мове даследаванню германізмаў, у тым ліку і састарэлых, прысвечаны працы навукоўцаў І. Акулава, А. Булькі, А. Жураўскага, В. Галай, І. Чартко,

А. Станкевіч, І. Гапоненка, І. Бубновіч, С. Масленнікавай і інш. У гэтых працах вывучаецца гісторыя пранікнення і ўжывання германізмаў у старабеларускай мове, даюцца лексіка-семантычныя разрады слоў нямецкага паходжання, паказана іх марфалагічнае асваенне, словаўтвальных здольнасці ў старажытнай беларускай мове, адзначаецца выкарыстанне іх у дыялектнай мове беларусаў, у тым ліку паказана фанетычная, марфалагічная і семантычная адаптацыя некаторых састарэлых германізмаў і да т. п. Аднак комплекснага аналізу фанетычнага, марфалагічнага і семантычнага асваення састарэлых назваў германскага паходжання ў беларускім мовазнаўстве пакуль не было.

Мэта артыкула – вызначыць асаблі-
васці фанетычнай, марфалагічнай і семан-
тычнай адаптацыі састарэлых германізмаў у
сучаснай беларускай літаратурнай мове на
падставе лексікаграфічных выданняў.

Асноўная частка

Рэестр састарэлых германізмаў (больш
за 400 адзінак) складзены на падставе фак-
тычнага матэрыялу са «Слоўніка іншамой-
ных слоў» (1999) А. Булыкі, тлумачальных
слоўнікаў беларускай мовы. Удакладнім,
што ў групу састарэлых германізмаў не
ўключаем састарэлыя англіцызмы, паколькі
яны даследуюцца асобна.

Асноўнымі прыкметамі састарэлых
германізмаў (запазычанняў з нямецкай мо-
вы) з’яўляюцца: 1) спалучэнні *бр*, *ндм*, *нцл*,
шт, *шп*, *шн*, *штм* (*брандмаёр*, *брандмай-
стар*, *верхмат*, *гешэфт*, *каницлер 1*, *кнехт*,
лашт, *паштмайстар*, *шнэлер*, *шпала 2*,
штык); 2) пачатковае *э* (*экзерцыргаўз*, *эль-
зевір 1*, *эригерцаг*); 3) пачатковыя спалу-
чэнні *фл*, *фр* (*флігель*, *флігель-ад’ютант*,
фрыдрыхсдор, *фрэйліна*); 4) сярэдзіннае і
фінальнае *-льд*, фінальнае *-ар*, (*герольд*,
гільдыя 1, 2, *гросфатар*, *крэйцар*); 5) фі-
нальныя спалучэнні *-ер*, *-нд*, *-нт*, *-нц* (*гін-
тэрланд 2*, *драбант*, *дуэлянт*, *кронпрынц*,
юнкер).

Пераважная большасць састарэлых
германізмаў запазычана ў беларускую мову
непасрэдна з нямецкай: *алод*, *альменда*,
бургамістр, *грос*, *гросфатар*, *казінет*, *ква-
тар’ер*, *кронверк*, *италмайстар*, *шыфер-
вейс*, *юнкер*, *шэфен*, *эригерцаг* і інш.

У сучаснай беларускай літаратурнай
мове выкарыстоўваюцца састарэлыя герма-
нізмы, запазычаныя праз пасярэдніцтва ін-
шых моў, найперш польскай і рускай: *арды-
нарац* (рус. ординарец, ад ням. Ordonnanz),
біржа 2 (рус. биржа, ад ням. Börse), *гет-
ман* (польск. hetman < чэш. hejtman ад с.-в.-
ням. houbetman), *грабар* (польск. grabarz, ад
с.-в.-ням. grabaere), *кватэра* (польск. kwa-
tera, ад ням. Quartier), *лозунг 2* (руск. ло-
зунг, ад ням. Losung), *мэндаль* (польск.
mendel, ад ням. Mandel), *рада 1* (польск.
rada, ад ням. Rath), *рум* (ст.-польск. rum, ад
с.-в.-ням. rüm), *феод* (с.-лац. feodum, ад ст.-
в.-ням. fehu-ôd), *ядваб* (польск. jedwab <
чэш. hedvabi, ад ст.-в.-ням. gotawebbi) і інш.

Некаторыя састарэлыя словы нямец-
кага паходжання ўтвораны ад этымонаў ін-

шых моў (грэчаскай, лацінскай, француз-
скай, італьянскай і інш.): *валькірыі* (ням.
Walküre, ад ст.-сканд. valkürja ‘якая выбірае
забітых’), *гамашы* (ням. Gamasche, ад фр.
gamache), *генерал-бас* (ням. General-bass, ад
іт. basso generale ‘лічбавы бас’), *камендант
1* (ням. Kommendant, ад лац. commendams,
-tntis), *маркітант* (ням. Marketender, ад іт.
marcantante ‘гандляр’), *панцыр* (с.-в.-ням.
panzier, ад ст.-фр. rancier), *пергамент* (ням.
Pergament < лац. pergamens, ад гр. Pergame-
nos ‘які паходзіць з Пергама’), *прыват-
дацэнт* (ням. Privat-dozent, ад лац. privatim
docens ‘які навучае прыватна’), *руны*¹ (ням.
Runen, ад ст.-сканд. run ‘таямніца’) і г. д.

Фанетычная адаптацыя састарэлых германізмаў

У фанетычных адносінах пераважная
большасць састарэлых нямецкіх слоў афор-
млена паводле гукавых законаў сучаснай
беларускай мовы. Аднак некаторыя наміна-
цыі захоўваюць рысы, нехарактэрныя фане-
тычнай сістэме беларускай мовы. Найбольш
адметная прымета ў гэтым плане – пасля-
доўнае ўжыванне гука [ф] (*обершарфюрэр*,
фарштант, *фарэйтар*, *фельдмаршал*,
фельдфебель і інш.). Захаванне ў запазыча-
ных словах фанетычных рыс, неўласцівых
беларускай мове, з’яўляецца аргументам на
карысць меркавання, што такі разрад лексі-
кі быў запазычаны вусным шляхам і ўжы-
ваўся першапачаткова ў мове адукаваных
людзей і толькі пасля ён адлюстравалася ў
жывой народнай мове, падпарадкоўваючы-
ся законам беларускай мовы [3, с. 59].

Агульным у фаналагічных сістэмах
нямецкай і беларускай моў з’яўляецца про-
ціпастаўленне націскных галосных па трох
прыкметах: пад’ёме языка, радзе і агубле-
насці. Аднак сістэма нямецкага вакалізму
ўключае дадатковыя прыкметы: колькас-
ную характарыстыку і цесна звязаную з ёй
дыферэнцыяцыю напружаных і ненапружа-
ных галосных [4, с. 254].

Найменш стабільнымі з’яўляюцца ка-
роткае [э] і доўгае [о:], якія падпадаюць у
ненаціскных пазіцыях пад уплывам бела-
рускай фанетычнай сістэмы пад аканне –
пераходзяць у [а]: Ordonnanz – ардынарац,
Polizeimeister – *паліцмайстар*, Postmeister –
паштмайстар, Proviant – *прывіянт*, Vor-
werk – *фальварак*, Scharwerk – *шарваркі*,
Skorbut – *скарбут*.

У беларускай мове рэдукаваны гук [э] пераходзіць у [а]: Brander – **брандар**, Brandmeister – **брандмайстар**, bruwer – **бровар**, Bürgermeister – **бургамістр** і **бурмістр** і інш.

Нямецкія доўгія гукі [a:], [u:], [e:], [o:], [i:], [y:] у сучаснай беларускай літаратурнай мове пазбаўляюцца сваёй даўжыні і перадаюцца адпаведнымі галоснымі: Wack – **бівак**, Wehrmacht – **вермахт**, grabaere – **грабар**, Graf – **граф**, Gross – **грос**, Grossvater – **гросфатар**, Gruppenführen – **групенфюрар**, Hufe – **гуфа**, Diele – **дыля**.

Тры нямецкія пярэднеязычныя галосныя сярэдняга пад’ёму [e:], [ɛ], [ɛ:] зліваюцца ў большасці састарэлых германізмаў у адну беларускую фанему – [э]: Allmende – **альменда**, Wergeld – **вергельд**, Landwehr – **ландвер**, Lehn – **лен**.

Марфалагічная адаптацыя састарэлых германізмаў

На думку Т. Мальцавай, для таго, каб запазычанае слова магло служыць сродкам зносін, стаць адзінкай лексічнага саставу мовы-прымальніцы, яно павінна быць аформлена адпаведна яго марфалагічным асаблівасцям [5, с. 35]. У працэсе марфалагічнай адаптацыі вызначаецца граматычная характарыстыка слова, устанаўліваецца яго прыналежнасць да пэўнай часціны мовы, адбываецца ўлучэнне слова ў сістэму марфалагічнай парадыгмы гэтага граматычнага класу, акрэсліваецца яго марфемная будова [6, с. 17].

У сучаснай беларускай літаратурнай мове найчасцей засвойваюцца намінацыі пэўных рэалій, прадметаў і з’яў аб’ектыўнай рэчаіснасці. Таму пераважную большасць запазычанняў звычайна складае субстантыўная лексіка. Аналіз фактычнага матэрыялу паказаў, што паводле часцінамоўнай прыналежнасці сярод састарэлых германізмаў найбольшую колькасць складаюць назоўнікі: **анилюс**, **барва 3**, **бенкарт (банкарт)**, **берг-калегія**, **бург**, **ганза**, **гаўляйтэр**, **картуна** і інш. Сярод запазычанняў пераважаюць канкрэтныя назоўнікі: **алод**, **бівак**, **бунт 3**, **камердынер**, **кватэра 3**, **ландкарта**, **пфенінг**, **цэйхгаўз** і інш.

Асобныя састарэлыя германізмы з’яўляюцца назоўнікамі з адцягненым значэннем. Яны абазначаюць дзеянне як працэс або яго вынік, адцягненую з’яву або паняцце: **камасацыя** ‘аб’яднанне некалькіх дроб-

ных зямельных надзелаў сялян у адно цэлае з мэтай ліквідацыі цараспалосіцы’; **шарваркі** ‘грамадская працоўная павіннасць па будаўніцтве і рамонце замкаў, дарог, мастоў, грэбляў, плацін, млыноў і іншых дзяржаўных і панскіх збудаванняў, ачыстцы берагавых палос суднаходных рэк у Вялікім Княстве Літоўскім у XV–XVIII ст., Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі, а таксама ў Заходняй Беларусі ў 1921–1939 гг.’; **иллюс** ‘у кавалерыстаў – сцісканне сядла каленямі як умова моцнай пасадкі’; **геишэфт** ‘спекуляцыйная, выгадная здзелка’; **вергельд** ‘грашовая кампенсация за забойства свабоднага чалавека, якая прадугледжвалася юрыдычнымі законамі ранняга феадалізму’; **рэйхскамісарыят** ‘адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка, створаная нямецкімі акупацыйнымі ўладамі на акупаванай тэрыторыі СССР’; **фельдсувязь** ‘фельд’егерская сувязь’ і інш.

Род нямецкіх назоўнікаў вызначаецца згодна з нормамі сучаснай беларускай мовы. Запазычанні пазбаўляюцца сваіх характэрных спосабаў выражэння роду. У беларускую мову не пераходзіць артыкль, які ў мове-крыніцы з’яўляецца галоўным паказчыкам роду [7, с. 123]. Сярод састарэлых назоўнікаў германскага паходжання самымі прадуктыўнымі назоўнікамі, якія захоўваюць свой род, з’яўляюцца назоўнікі мужчынскага роду: **більдапарат**, **брандар**, **зібенбунд**, **зільбергрош**, **зондэрбунд** і інш.

Асабовыя назоўнікі м. р. таксама захоўваюць свой род: der Burggraf → **бургграф**, der Brandmeister → **брандмайстар**, der Meistersinger → **мейстарзінгер**, der Minnesänger → **мінезінгер**.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове састарэлыя германізмы часам змяняюць свой род. Значная частка назоўнікаў ж. р. у нямецкай мове мае аснову на зычны.

Гэта фармальная прыкмета прадвызначае іх прыналежнасць у беларускай мове да м. р.: die Burg → **бург**, die Wagenburg → **вагенбург**, die Wehrmacht → **вермахт**, die Gewalt → **гвалт 3**. Нямецкія назоўнікі н. р. пры запазычванні беларускай мовай таксама спарадычна змяняюць свой род: das Blockhaus → **блакгаўз**, das Bund → **бунт 3**, das Wergeld → **вергельд**, das Geschäft → **геишэфт** і інш.

Асобную групу ўтвараюць састарэлыя зборныя назоўнікі германскага паходжання:

бюргерства, шляхта, унтэр-афіцэрства 1, юнкерства і інш.

Нескланяльнымі назоўнікамі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове з'яўляюцца запазычаныя: *гестана, махе*.

Пераважная большасць састарэлых германізмаў ужываецца і ў адзіночным, і ў множным ліку: *алебарда, ардынарац, більд-апарат, бон, гамэрня 1, герольдмайстар, гульдэн, камер-лакей, ладунка, магнэс, пакгаўз* і інш.

Да адзіночналікавых назоўнікаў адносяцца *барва, вергельд, ганза, шлюс, шпат¹, штос 1, шыфервейс, ядваб* і інш.

Множналікавым састарэлым назоўнікам германскага паходжання з'яўляецца назва *фіжмы*.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове ёсць прыметнікі, утвораныя ад састарэлых германізмаў (27 адзінак): *андарачны* (ад андарак), *картуновы* (ад картуна), *графскі* (ад граф), *камер-юнкерскі* (ад камер-юнкер), *унтэр-афіцэрскі* (ад унтэр-афіцэр), *фарэйттарскі* (ад фарэйттар), *штэйгерскі* (ад штэйгер), *юнкерскі* (ад юнкер) і інш.

Сярод састарэлых запазычанняў у беларускай мове зафіксаваны дзеясловы: *кватараваць 2, літаваць, нітаваць, раскасіраваць, рэкрутаваць 1*.

Семантычная адаптацыя састарэлых германізмаў

Семантычнае асваенне з'яўляецца вышэйшай ступенню адаптацыі запазычанняў. Гэты працэс адлюстроўвае іх поўнае падпарадкаванне лексічнай сістэме мовы-рэцэптара і праяўляецца ў выразнай дыферэнцыяцыі семантычнага аб'ёму, вызначэнні іх дэнататыўнай суаднесенасці, развіцця семантычнага патэнцыялу і разнастайных сувязей з уласнай лексікай [8, с. 169].

Вывучэнне фактычнага матэрыялу паказала, што састарэлыя словы германскага паходжання паводле семантычнай адаптацыі ў беларускай мове аб'ядноўваюцца ў наступныя групы:

1) назвы, лексічнае значэнне якіх цалкам (ці амаль) супадае са значэннем іх этымонаў;

2) назвы, значэнне якіх часткова супадае з іх прататыпамі;

3) назвы, лексічнае значэнне якіх у мове-донары і ў мове-рэцыпіенце не супадае.

Большасць састарэлых слоў германскага паходжання складае першую групу, лексічнае значэнне якіх поўнасцю (ці амаль) супадае, параўн.: *алебарда* 'старадаўняя халодная колюча-рубячая зброя, доўгае плоскае або гранёнае кап'ё з прымацаванай да яго сякерай або паўмесяцападобным лязом' і '(позняе сярэднявечча) колюча-сечная зброя, якая складаецца з доўгай рукаці з сякерападобным лязом і вастрыём' (нямецкая мова); *брандмайстар* 'начальнік пажарнай каманды горада ў царскай Расіі' і 'начальнік прафесійнай пажарнай каманды' (нямецкая мова); *вермахт* 'узброеныя сілы фашысцкай Германіі 1935–1945 гг. і 'ўсе ўзброеныя сілы дзяржавы (асабліва ў дачыненні да Германскага рэйха з 1921 па 1945 гг.)' (нямецкая мова); *ганза* 'гандлёвы і палітычны саюз паўночнанямецкіх гарадоў у XIV–XVI ст.' і 'аб'яднанне гандлёвых гарадоў у Сярэднявеччы, якое склалася для прадстаўлення агульных, перш за ўсё эканамічных інтарэсаў' (нямецкая мова). Сюды таксама ўваходзяць лексічныя адзінкі *бургграф, гарбар, гульдэн, дуэлянт, зільбергройш, казінет, камасацыя, камердынер, курфюрст* і інш.

Некаторыя германізмы засвоіліся ў сучаснай беларускай мове часткова, у выніку адбываецца: а) пашырэнне значэння лексемы – павялічэнне колькасці значэнняў; б) звужэнне семантыкі – памяншэнне колькасці значэнняў слова.

Асобныя нямецкія намінацыі падчас засваення пашырылі сваю семантыку ў мове-прымальніцы: *бургамістр* '1) выбарная асоба, якая ўзначальвала мясцовае самакіраванне ў сярэднявечных гарадах, дзе дзейнічала магдэбургскае права, у т. л. і ў гарадах Вялікага Княства Літоўскага; 2) кіраўнік гарадской управы ў некаторых краінах Заходняй Еўропы (Германіі, Бельгіі і інш.)' ← '(абраны) кіраўнік гміны'; *гінтэрланд* '1) раён, які прымыкае да прамысловага або гандлёвага цэнтра; 2) *саст.* прылеглая да заваяванай каланіяльнай тэрыторыі вобласць, на якую дадзена дзяржава прад'яўляе свае правы' ← 'зямля, якая ляжыць вакол цэнтральнага месца або за важнай памежнай лініяй (у прыватнасці, у яе геаграфічнай, транспартнай, эканамічнай, культурнай, палітычнай або ваеннай залежнасці ад гэтага месца, да гэтай лініі)'; *гуфа* '1) зямельны надзел селяніна ў сярэднявеч-

ковай Германіі; 2) нямецкая зямельная мера, роўная 30 акрам' ← 'у сярэднявеччы колькасць зямлі, якая вымяралася патрэбамі сярэдняй сялянскай сям'і (старая мера поля ад 7 да 15 га)'; **фіжмы** '1) шырокі каркас з кітовага вуса ў выглядзе абруча, які надзяваўся пад спадніцу і надаваў пышнасьць фігуры; 2) шырокая спадніца на такім каркасе як частка жаночага ўбору XVIII – пачатку XIX ст.' ← 'рогападобнае рэчыва з вусатага кіта, якое раней выкарыстоўвалася для вырабу каркасаў парасонаў і гарсэтаў' і інш.

У сучаснай беларускай літаратурнай мове некаторыя германізмы адаптаваліся толькі ў адным са сваіх значэнняў, напрыклад: **антаба** 'металічнае кольца, якое прымацоўвалася даўней да варот сядзіб, дзвярэй дамоў, дзверцаў у шафах, куфраў і служыла ручкай; у наш час выкарыстоўваецца пераважна для аздаблення прадметаў хатняга ўжытку' ← '1) тое, што дазваляе дзейнічаць, накіраванае на пэўную мэту; 2) ручка'; **бург** 'умацаваны замак у Заходняй Еўропе перыяду сярэднявек' ← '1) умацаваныя жылыя і абарончыя пабудовы сярэднявечных феадалаў; 2) у мове паляўнічага; бброва хатка; 3) скарачэнне ад пляжны замак'; **вахмістр** '1) вышэйшае салдацкае званне ў кавалерыі старой рускай арміі, адпаведнае званню фельдфебеля ў пяхоце; 2) той, хто меў гэтае званне' ← '1) званне (у асобных родах службы); у Швейцарыі другое ніжэйшае званне унтэр-афіцэра; салдат гэтага звання; 2) самы нізкі чын у паліцыі; паліцэйскі ніжэйшага рангу'; **веркі** 'агульная назва розных абаронных збудаванняў у крэпасцях (бруствераў, фортаў і інш.)' ← '1) праца, дзейнасць, якая служыць пэўнай [вялікай] задачай; цяжкая праца, праца; 2) дзеянне, учынак; 3) прадукт творчай працы; суцэльнасць таго, што кімсьці створана ў творчай працы; 4) асобная [вонкавая] частка крэпасці, умацаванай валамі і равамі; 5) тэхнічны завод, фабрыка, прамысловае прадпрыемства; рабочая сіла на заводзе; 6) механізм, з дапамогай якога што-небудзь прыводзіцца ў рух; драйв, завадны або аналагічны'; **герольд** 'вяшчальнік пры двары караля або феадальнага правіцеля, распарадчык на рыцарскіх турнірах у сярэднявековай Заходняй Еўропе' ← '1) службовец герба; 2) ваяр і пасланец князя; заўзяты прапагандыст, прадстаўнік чаго-н.'; **геісэфт** 'спекуляцыйная, выгадная здзелка' ← '1) [ка-

мерцыйнае] прадпрыемства, [камерцыйная] здзелка, накіраваная на прыбытак; гандал; сукупнасць камерцыйных аперацый; продаж, абзац; прыбытак [з камерцыйнага прадпрыемства]; 2) прамысловая або камерцыйная кампанія, гандлёвая кампанія; памяшканне, у якім гандлёвае прадпрыемства, камерцыйнае таварыства выстаўляе тавары і прапануе іх да продажу; крама; 3) заданне; справа, якую трэба зрабіць'; **гофмайстар** 'прыдворная пасада ў сярэднявековай Германіі, а ў XVIII – пачатку XX ст. прыдворны чын у Расіі' ← '1) педагогі і цырыманіялісты пры дварах; 2) выхавальнікі ў шляхецкіх і знатных сем'ях'; **граф** 'дваранскі тытул у Заходняй Еўропе і дарэвалюцыйнай Расіі' ← '1) каралеўскі чыноўнік (службовая асоба), які мае шырокія адміністрацыйныя і судовыя паўнамоцтвы [а таксама маёнтакавыя правы] у сваёй юрысдыкцыі; 2) дваранскі тытул паміж князем і баронам; чалавек з тытулам графа'; **дыля** 'тоўстая дошка' ← '1) доўгая вузкая палавая дошка; 2) пярэдні прасторны пакой, у якім звычайна размяшчаецца гардэроб; 3) цэнтральнае памяшканне паўночнанямецкай сядзібы і гарадскога дома, якое выкарыстоўвалася як гасцёўня, кухня, гумно, майстэрня і інш.

Са звужаным канкрэтызаваным значэннем у сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца састарэлы германізм **алод** 'поўная спадчынная ўласнасць на зямлю пры феадалізме ў Заходняй Еўропе' ← 'грамадская ўласнасць'.

У мове-донары і ў мове-прымальніцы не супадае семантыка слоў германскага паходжання: **анілюс** 'палітыка захопу Аўстрыі, якую праводзіла Германія пасля першай сусветнай вайны' ← '1) падключэнне да сеткі; тэлефонная лінія; тэлефонная сувязь; 2) наступнае транспартнае злучэнне; 3) чалавечая сувязь, кантакт, знаёмства; злучэнне (наперад); 4) прыналежнасць'; **благгаўз** 'палявое ўмацаванне з байніцамі, якое прыстасавана для самастойнай кругавой абароны' ← 'дом, сцены якога складаюцца з бярэвення або брусоў, складзеных гарызантальна'; **гетман** '1) камандуючы войскамі ў Вялікім Княстве Літоўскім і Польшчы (XVI–XVIII стст.); 2) начальнік казацкага войска на Украіне (XVI–XVII стст.)' ← '1) званне паміж першым лейтэнантам і штабскапітанам (у арміі і ваенна-паветраных сілах); афіцэр гэтага звання, камандзір роты

або батарэі; 2) кіраўнік [наёмнага] атрада, банды»; *гросфатар* ‘старадаўні нямецкі танец, які суправаджаецца спевамі; быў пашыраны ў XVII–XIX стст.’ ← ‘1) бацька бацькі або маці; 2) стары чалавек»; *педэль* ‘служыцель пры судзе ў сярэднявечнай Заходняй Еўропе’ ← ‘майстар школы ці вышэйшай школы’.

Некаторыя словы-германізмы ў сучаснай беларускай мове выйшлі з актыўнага ўжывання, хоць у нямецкай мове з’яўляюцца агульнаўжывальнымі: *дзюза* *саст.* ‘сапло для распырсквання вадкасці’ ← ‘кавалак трубы, які няўхільна звужаецца да пярэдняй часткі, у якой вадкасць або газ, павялічвае сваю хуткасць, адначасова падаючы ціск’, *картуна* *саст.* ‘баваўняная тканіна’ ← ‘вельмі трывалая баваўняная тканіна’, *куніштук* *саст.* ‘дасціпны прыём, фокус, трук’ ← ‘асаблівае майстэрства, якое дэманструецца каму-н.’, *ландкарта* *саст.* ‘геаграфічная карта’ ← ‘паменшаная выява зямной паверхні або асобных яе участкаў, адлюстраваная на аркушы, які звычайна можна згарнуць’, *ланицэт* *саст.* ‘хірургічны нож невялікіх памераў, востры з двух бакоў; скальпель’ ← ‘невялікі хірургічны нож з двума канцамі (асабліва для хірургіі вачэй)’, *літаваць* *саст.* ‘паяць’ ← ‘злучэнне [металічных частак] разам з дапамогай расплаўленага сплаву’ і інш.

Характэрнай асаблівасцю семантычнай адаптацыі германізмаў з’яўляецца апелятывацыя (або дэанімізацыя). Яна адбываецца, на думку мовазнаўцаў, калі дэнатат атрымлівае шырокую вядомасць у пэўным моўным калектыве і слова перастае называць адзінкавы прадмет, пачынае абазначаць тып, клас прадметаў [9, с. 203; 10, с. 116]. У выніку яе ўтварыліся некаторыя састарэлыя намінацыі германскага паходжання: *ласальянства* [ад ням. F. Lassale ‘прозвішча ням. сацыяліста (1825–1864)’] ‘плынь у рабочым руху другой паловы XIX ст., якая адмаўляла класавую барацьбу і сацыялістычную рэвалюцыю»; *лютэранін* [пол. luteranin, ад ням. M. Luther ‘прозвішча ням. рэлігійнага рэфарматара (1483 – 1546)’] ‘той, хто вызнае лютэранства»; *маўзер* (ням. W. i P. Mauser ‘прозвішча нямецкіх братоў-канструктараў’) ‘сістэма аўтаматычнага пісталета»; *махе* [ад ням. G. Masche ‘прозвішча аўстр. фізіка (1876–1954)’] ‘пазасістэмная

адзінка канцэнтрацыі радыёактыўных рэчываў’ і інш.

У састарэлых германізмаў *брандэр*, *гросфатэр*, *педэль*, *разенкрэйцэр*, *фельдцэхмейстэр*, *штатгальтэр* і інш. адбыліся змены на арфаграфічным узроўні сучаснай беларускай мовы. Так, паводле Закона Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» ад 23. 07. 2008 г., канцавыя ненаціскныя *-эль*, *-эр* у запазычаных словах перадаюцца як *-аль*, *-ар*: *брандар*, *гросфатар*, *крэйцар*, *разенкрэйцары*, *фельдцэхмейстар* і інш. Згодна з прынятым Законам, пашырылася напісанне і намінацыі праз *ў*: *пакгаўз*, *цэйхгаўз*.

Заклучэнне

Такім чынам, у фанетычных адносінах пераважная большасць састарэлых нямецкіх слоў аформлена паводле гукавых законаў сучаснай беларускай мовы. Некаторыя намінацыі захоўваюць рысы, нехарактэрныя фанетычнай сістэме беларускай мовы. Састарэлыя германізмы прыстасаваліся да фанетычнай сістэмы сучаснай беларускай мовы: 1) тыповыя іншамоўныя гукі замяняюцца ўласнабеларускімі гукамі; 2) запазычанні ў пераважнай большасці сваёй падпарадкоўваюцца такім фанетычным з’явам, як аканню, дзеканню, цеканню, аглушэнню звонкіх зычных на канцы слова.

Род нямецкіх назоўнікаў вызначаецца згодна з нормамі сучаснай беларускай мовы. Сярод састарэлых назоўнікаў германскага паходжання самымі прадуктыўнымі назоўнікамі, якія захоўваюць свой род, з’яўляюцца назоўнікі мужчынскага роду. У сучаснай беларускай літаратурнай мове германізмы часам змяняюць свой род.

Састарэлыя словы германскага паходжання паводле семантычнай адаптацыі ў беларускай мове аб’ядноўваюцца ў групы: 1) назвы, лексічнае значэнне якіх цалкам (ці амаль) супадае са значэннем іх этымонаў; 2) назвы, значэнне якіх часткова супадае з іх прататыпамі; 3) назвы, лексічнае значэнне якіх у мове-донары і ў мове-рэцыпіенце не супадае. Большасць германізмаў складае першую групу, лексічнае значэнне слоў у якой поўнасцю (ці амаль) супадае. Апелятывацыя таксама з’яўляецца адной з характэрных рыс семантычнай адаптацыі састарэлых слоў германскага паходжання.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 1 : А – Л. – 736 с.
2. Станкевіч, Я. Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік / Я. Станкевіч. – New York : Lew Sapiega Greatlitvan (Byelorussian) Foundation, 1990. – 1305 с.
3. Журавский, А. Германизмы в памятниках белорусской письменности XV–XVII вв. / А. Журавский // Германізмы ў беларускай мове / склад.: А. А. Прыгодзіч, М. Р. Прыгодзіч, Г. Генчэль ; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск : БДУ, 2015. – С. 57–59.
4. Лапіцкая, І. Асіміляцыя беларускай мовай нямецкіх націскных галосных у запазычаных словах / І. Лапіцкая // Германізмы ў беларускай мове / склад.: А. А. Прыгодзіч, М. Р. Прыгодзіч, Г. Генчэль ; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск : БДУ, 2015. – С. 253–261.
5. Мальцева, Т. А. Французские заимствования в белорусском языке / Т. А. Мальцева. – Минск : БГУ, 2004. – 329 с.
6. Станкевіч, А. А. Лексіка іншамоўнага паходжання ў беларускіх народных гаворках : аўтарэф. дыс. ... д-ра філал. навук : 10.02.01 / А. А. Станкевіч. – Мінск, 1997. – 32 с.
7. Гуль, М. У. Іншамоўная лексіка ў працэсе станаўлення і развіцця беларускай тэрміналогіі (на матэрыяле тэрмінасістэм філалогіі, філасофіі і сацыялогіі) : манаграфія / М. У. Гуль. – Брэст : БрДУ, 2021. – 220 с.
8. Станкевіч, А. Даўнія запазычанні ў беларускіх гаворках / А. Станкевіч // Германізмы ў беларускай мове / склад.: А. А. Прыгодзіч, М. Р. Прыгодзіч, Г. Генчэль ; пад рэд. М. Р. Прыгодзіча. – Мінск : БДУ, 2015. – С. 167–174.
9. Доза, А. История французского языка / А. Доза. – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 471 с.
10. Суперанская, А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 366 с.

REFERENCES

1. Bulyka, A. M. Slounik inshamounykh slou : u 2 t. / A. M. Bulyka. – Minsk : BielEn, 1999. – T. 1 : A – L. – 736 s.
2. Stankievich, Ya. Bielarуска-rasijski (Vialikalitouska-rasijski) slounik / Ya. Stankievich. – New York : Lew Sapiega Greatlitvan (Byelorussian) Foundation, 1990. – 1305 s.
3. Zhuravskij, A. Giermanizmy v pamiatnikakh bieloruskoj pis'miennosti XV–XVII vv. / A. Zhuravskij // Hiermanizmy u bielaruskaj movie / sklad.: A. A. Pryhodzich, M. R. Pryhodzich, H. Hienchel' ; pad red. M. R. Pryhodzicha. – Mibsk : BDU, 2015. – S. 57–59.
4. Lapickaja, I. Asimiliacyja bielaruskaj movaj niemieckikh nacisknykh halosnykh u zapazychanykh slovakh / I. Lapickaja // Hiermanizmy u bielaruskaj movie / sklad.: A. A. Pryhodzich, M. R. Pryhodzich, H. Hienchel' ; pad red. M. R. Pryhodzicha. – Mibsk : BDU, 2015. – S. 253–261.
5. Mal'ceva, T. A. Francuzskije zaimstvovanija v bieloruskom jazykie / T. A. Mal'ceva. – Minsk : BGU, 2004. – 329 s.
6. Stankievich, A. A. Lieksika inshamounaha pakhodzhannia u bielaruskikh narodnykh havorkakh : autaref. dys. ... d-ra filal. navuk : 10.02.01 / A. A. Stankievich. – Minsk, 1997. – 32 s.
7. Hul', M. U. Inshamounaja lieksika u pracesie stanauliennia i razvicia bielaruskaj terminolohii (na materyjalie terminasistem filalohii, filosofii i sacyjalohii) : manahrafija / M. U. Hul'. – Brest : BrDU, 2021. – 220 s.
8. Stankievich, A. Daunija zapazychanni u bielaruskikh havorkakh / A. Stankievich // Hiermanizmy u bielaruskaj movie / sklad.: A. A. Pryhodzich, M. R. Pryhodzich, H. Hienchel' ; pad red. M. R. Pryhodzicha. – Mibsk : BDU, 2015. – S. 167–174.
9. Doza, A. Istorija francuzskogo jazyka / A. Doza. – M. : Izd-vo inostr. lit., 1956. – 471 s.
10. Supieranskaja, A. V. Obschaja tieorija imieni sobstviennogo / A. V. Supieranskaja. – M. : Nauka, 1973. – 366 s.